

Humánbiológiai könyvtermés

Gondolatok a könyvtárban

A téma az utcán hever, csak le kell hajolni érte — biztatták egykor az írókat, hogy forduljanak realitásaink felé. Úgy látszik, a tudományos problémák is a levegőben lógnak, csak meg kell látnunk őket. S meglátjuk. Nem tudnak elmenni mellettük sem a biológusok, sem a fizioológusok, a neurológusok, a farmakológusok: a problémák metszik, érintik köreiket, és arra kényszerítik őket, hogy szakterületükről — ahol otthonosan mozognak — az interdiszciplinaritás ingoványos talajára lépjenek. Nem ők kívánnak belekontárkodni mások szakjába, a téma követeli meg. És mert „mindent“ megtanulni lehetetlen, egyik szakember a másokra van utalva: kénytelen-kelletlen együtt *kell* dolgozniuk, tehát a megszülető eredmény is kollektív alkotás, a „team“ eredménye. Ezeknek az eredményeknek a számbavétele nem csekély feladatot ró az erre vállalkozókra.

1981-es magyar nyelvű tudományos könyvtermésünk, amint ez a Korunk Bolyai-díja kiosztásakor már szóba került, négy biológiai jellegű művet ölel fel: Buchwald Péter—Bodor András: *A gyógynövényektől a megtervezett gyógyszerrekig*; Kis Zoltán: *A magatartás élettani alapjai*; Módy Jenő: *Az egészség és betegség határán*; Szabó István—László József: *Az életműködések szabályozása az emberi szervezetben*. Első pillantásra úgy tetszik, nincs sok közös vonás ezekben a szerteágazó területekről származó munkákban — mégis vannak bizonyos találkozási pontjaik. A maga szempontjából mindegyik foglalkozik az enzim, a receptor, az endorfin, a vírus és persze a rák kérdésével. Az úszó jéghegy vonzó metaforája is ott kísért mindegyikben, s az észlelhető szimptomák és jelenségek olyanok, mint a jéghegyből a víz felett kilátszó rész, de ez csak töredéke annak, ami a mélyben rejlik.

A biológia alapfogalmaitól nem idegen, érdeklődő átlagolvasóban felmerül a kérdés: mit ad neki a mű, és mit követel meg tőle? Melyek azok az új fogalmak és nézetek, melyeknek ott a helyük a modern ember tudatában, s arra készítenek, hogy felülvizsgáljuk eddigi ismereteinket? Az említett szerzők például beállítják velünk, hogy:

— nem a hipofízis a hormonkoncert karmestere; a karnagyot is dirigálják, és a hipotalamusz ún. releasing faktorainak segítségével a hipofízis nem böcsát ki semmilyen szervspecifikus hormont;

— a magatartásnak (lényegében: örökletes alapsémára épülő alkalmazkodásnak) élettani alapjai vannak, amennyiben a tudat az ébrenlét állapota, retikuláris aktiváció nélkül pedig nincsen ébrenlét;

— tudtuk az enzimekről, hogy olyan fehérje természetű anyagok, amelyek kiváltják a sejtekben lejátszódó anyagcsere-folyamatokat, de talán nem tudtuk, hogy a gyógyszer a receptor segítségével úgy aktiválja a receptort hordó fehérjét, hogy az attól fogva enzimeként viselkedik.

A genetikus szempontjából egy gén — sejszinten — egy enzimnek felel meg, egy operon pedig egy egész funkciónak. Minden ribonukleinsav messenger enzimre aktivál egy-egy fehérjemolekulát. Ezeknek a funkciója az anyagcsere. Az anyagcsere mellékterméke viszont egy salakanyag, a metabolit, mely represzorként hat vissza az operátor génre, és leállítja a beindult folyamatot. Az említett könyvek elolvasása után megértjük, hogy minden beindult működésnél kiváltódik egy feed-back reakció, amely leállítja (leállíthatja) az illető működést. A folyamat tehát autolimitált, hacsak nem viselkedik úgy, mint Goethe bűvészinasa, túllépve önnön határait: szövetségesből ellenségévé válik.

Innen már csak egy lépés van az agresszológia koncepciójáig, amelynek alaptétele az, hogy az egészséges szervezetnek — normális működése fenntartása érdekében — szüntelenül védekeznie kell a kórokozó agresszorok ellen. Eddig az

orvostudomány célja az volt, hogy elpusztítsa a kórokozókat. Figyelmét ezek után sokkal inkább a kórokozók kiváltotta működészavarok helyreállítása, illetve megszüntetése köti le. Az enzimműködésnek ebben a láncreakciójában a kórokozó már nem is vesz részt, csak „lenyomja a gombot“. A klinikus, de még inkább a labor-orvos a szervezet saját védőrendszerének a túlméretezett vagy kóros működését méri.

A védőrendszerek, vagyis a nem fajlagos erősítő (amplifikációs) humorális rendszerek: a falósejtek, a kininrendszer, a komplement-rendszer, valamint a véralvadás (fibrinolízis) rendszere. Selye János stresszelmélete hívta fel először a figyelmet arra, hogy függetlenül attól, milyen stresszor váltja ki a folyamatot, a szervezet válaszreakciója „lényegében“ mindig majdnem azonos.

Tehát minden rendszer önműködő, mindegyik feed-back hatásra áll le, és mindegyik beindulásánál fenyeget a túltermelés veszélye.

Korunk emberét a születéstől a haláláig kísérik a gyógyszerek. Ezzel indul a Buchwald—Bodor-könyv, hogy aztán bebarangoltassa velünk a gyógyszer-történet fontosabb állomásait, megbarátkoztasson a legkülönbözőbb szerekek — az adrenalin-tól a fogamzásgátlókig. Megismertet a gyógyszer-előállítás kérdéseivel, végigvezet ennek hosszú és rögös útján. (Ki hitte volna, hogy ez a folyamat, amelynek során egy új vegyületből a gyógyszer-tárban kapható gyógyszer lesz, körülbelül 260 kutatói évet igényel, ami a team-rendszer nyelvére lefordítva 7—10 évet jelent, költség szempontjából pedig 50 millió dollárt? Ezért van minden gyógyszer-gyár mellett kutatólaboratórium is, és ezért kénytelen a gyár tiszta jövedelmének 13—15 százalékát kutatásra fordítani.)

Bevezet a könyv a placebo-problematikába, megismertet az ún. double-blind ellenőrzési módszerrel, és részletekbe bocsátkozva taglalja a receptor-kérdést, megmagyarázva, hogy „honnan tudja“ a gyógyszer, miért vettem be: hasmenésre-e vagy fejfájásra.

Bár könnyed, fordulatos, szellemes, sok „mazsolával“ megtűzdelt szövegről van szó, a későbbiekben — a könyv harmadik harmadában — az olvasó minden koncentrálóképeségét igénybe veszi az a rész, amelyben Bodor András elmagyarázza, miért fajlagos az interferon, milyen nehéz pszeudo-vírust szerkeszteni, mivel interferon csak vírushatásra jön létre, vagy azt taglalja, hogy az interferon TIP-produkciót indukál, és a Translation Inhibitory Protein hatására a sejtribozóma továbbra is a saját alkotóelemeit fogja előállítani, nem pedig a vírusét, mely ilyenképpen képtelen szaporodni.

Szép részletek azok is, amelyek J. J. Monod segítségével a biológia látszólag spekulatív területeire vezetnek, s téves vagy rosszul értelmezett fogalmakat kívánnak tisztázni — például azt, hogy a baktérium nem azért „változik“ meg, hogy alkalmazkodjék, se nem „szokik“ hozzá az antibiotikumhoz. Mindez az evolúció három alapvető folyamatával magyarázható: a másolási, a mutációs és szelekciós folyamatokkal. Az evolúció során a szelekció mindig a véletlen termékére hat, mégpedig úgy, hogy azok az egyedek maradnak fenn, amelyeknél a mutáció nem gyengíti, hanem erősíti az alkalmazkodáshoz szükséges tulajdonságokat. Ez vonatkozik a gyógyszer—baktérium kettősben a baktériumrezisztenciára. A kulcs—zár hasonlattal élve: a gyógyszer a kulcs, amelyet minduntalan a zárba próbálgatunk. Bizonyos idő eltelté után tudjuk, milyen kulcsokat főlélegesen kipróbálni, és milyen fogakat kell feltétlenül bereszelni a próbálandó kulcsokba. Tehát a kulcsokból igyekszünk a zár szerkezetére következtetni. Mennyivel egyszerűbb lenne — sóhajt fel Buchwald Péter — előbb a zár szerkezetét megismerni!

S ezzel visszajutottunk a modern farmakológia legégetőbb kérdéséhez. A zár megismerése tulajdonképpen a gyógyszerek hatásmechanizmusának a feltárása. Hol hat a gyógyszer? Milyen életfunkciókban játszik szerepet? Milyen biomechanizmusokat vagy biokémiai folyamatokat befolyásol vagy változtat meg? Hol van az az ehrlich-i értelemben vett receptor, amelyhez a gyógyszer-molekula kötődik, s milyen a szerkezete? Ha ezekre a kérdésekre válaszolni tudunk, akkor elmondhatjuk, hogy ismerjük a zár szerkezetét. Ekkor majd próbálgatások nélkül, egyszerűen megtervezhetjük a zárat nyitó kulcsot, a betegséget gyógyító szer szerkezetét.

A gyógyszertervezés, a kívánt gyógyszer szerkezetének elméleti úton való levezetése, az úgynevezett „drug design“ a mai gyógyszerkutatás vágyalma.

Nem csekély feladatra vállalkozik Kis Zoltán könyve sem. Azt a sejtelmes — nem véletlenül használom a szót, mert találóbban egyetlen szóval sem fejezhető ki a leheletnyi finom mechanizmusok ötvöződése —, tehát azt a sejtelmes módot kutatja az élettanász eszközeivel, ahogy az idegtevékenység integrálódik a

hormonálissal. Mi az, ami még mediátor, és felső fokon színopszisokat hoz létre, és mi az, ami már hormon? Hova tartoznak ezek szerint a releasing faktorok, amelyek a hormont serkentő aktivitást előmozdítják? Ott termelődnek a hipotalamusz tuberális magvaiban. De a hipofízis hátsó lebenye (a neurohipofízis) már a hipotalamusz szerves része — és „ki választja széjjel, mit rakott jobb, s mit rakott bal kezével”?

Sejtelmes a dolog azért is, mert pókhálószerűen finom szöttek az egész retikulum, funkciói nehezen meghatározhatók, tevékenységére inkább csak következtetni lehet. Kis Zoltán nagy fontosságot tulajdonít (a későbbiek miatt is) az arousalnak, amin a retikuláris aktiváció létrehozta háttér-ingerületi szintet érti, s az éberséggel, a reakcióképességgel, a tettekkészséggel egyeztetni. A tudatosulás mindig egy fokozottabb retikuláris tevékenységet tételez fel, hiszen az arousal határozza meg a tudat átfogó képességét.

„A tudat szerveződésében a vegetatív, limbikus és agykéregi komponensek vesznek részt. Mindamellett, hogy az idegrendszernek az alacsonyabb szintű reflextevékenysége nem tudatosul, a folyamat a tudat alakulásában mégis szerepet játszik, s mint közérzeti háttér a tudatunk szerves része. Erre az alapra épülnek az ösztönös, motivált, érzelmi és logikai szintek” — írja. Majd tovább: „A magartartási reakciókra messzemenően kihatnak a nem tudatos és tudatalatti ingerek, illetve tendenciák, jóllehet a konkrét érzékelési és cselekvési folyamatok jelentik a tudat konkrét tartalmát. [...] A nem specifikus retikuláris komponens a tudati tevékenység szervezésében mint közérzeti háttér jelentkezik, a lehangolt-ság és az életkedv közötti átmenet minden fokozatával.”

Ahhoz, hogy ezt az olvasó megérthesse, figyelmes és szisztematikus olvasással át kell rágnia magát majdnem 100 szövegoldalra, míg megtanulja az idegrendszer felépítését és működését. A szöveg nehéz része tehát gondolkodásra készítet, az ezt követő olvasmányos rész ezzel szemben túl sok ismert vagy ismerős adatot tartalmaz.

Bár agy és szív súlyban mindössze 2 százalékát teszi ki a szervezetnek — érvel Kis Zoltán —, 32 százalékot fogyasztanak az oxigénből és 20-at a vércukorból. A szervezet glikogénraktára 30 százalékban a máj és 70-ben az izmok. Az oxigénellátás csökkenése, a vérkeringés elégtelensége, az izomműködés hiánya az általános teljesítőképeség csökkenéséhez vezet. Ép lélek csak ép testben létezhetik. Ezt nem is vitatja senki, mint ahogy nem vitathatók a rousseau-i szellemen megírt tanácsok sem a túltápláltság, a stressz, az ülő életmód elkerüléséről, az italok, a dohányzás és egyéb mérgek káros hatásáról, a torna, a kocogás és a hasi lélegzés minden kétséget kizáró hasznosságáról.

Szabó István és László József könyve rendhagyó ebben a négyes sorban. Nem a nagyközönséghez szól, még csak nem is az átlagorvosokhoz, hanem azokhoz, akik post-graduátus szinten pótolják, illetve szerzik meg legújabb értesüléseiket a neurológia és endokrinológia területén.

Kiváló kézikönyv. Mindennek utána lehet nézni benne, ami tisztázásra szorul, meg lehet tanulni belőle az anyagot — de nem lehet „olvasni”. Hogy csak egyetlen példát ragadjak ki a sok kínáló közül: míg az entrópia fogalmának a megmagyarázása a többi munkában legtöbb fél oldalt teszi ki, addig a Szabó-László-könyvben ez hat teljes oldal, képletekkel bőven megtűzdelve. Őszinte sajnálattal gondoltam arra, miért is nem volt az én diákéveim idején ilyen remek, tíz különféle szakkönyvet egyszerre pótló, és a legújabb adatokat hozzáférhetővé tevő munka.

Módy Jenő könyve egyaránt eleget tesz mind az íróval, mind a tudóssal szemben támasztott követelményeknek. A hatalmas anyaggal, amelyet felvonultat, nem kíván elkápráztatni senkit, tiltaná is szerénysége, csiszoltsága, kulturáltsága. Mindig kétked, töpreng, mérlegel, és ha állít valamit, sohasem apodiktikus. A könyv maga egyedi kísérlet: biokémia — képletek nélkül.

Amit eddig idéztem a nem fajlagos erősítő rendszerekről, az agresszológiáról, az interferonról, azt többnyire a Módy-könyvből merítettem. A könyv stílusa, adatközlési módja dialektikus gondolkodásra készíteti az olvasót (például: az anyagcsere nem kémiai folyamatok összessége, hanem rendszere, s az összetett rendszer a maga egészében több, mint alkotóelemei).

Ha Módy Jenő felteszi a kérdést: 10 ml vérben annyi protrombin található, hogy az abból képződő trombin elegendő lenne az egész keringő vérmennyiség megalvasztásához — nos, akkor addig tartja izgalomban az olvasót, míg meg nem oldódik a kérdés: miért kering mégis a vér, és miért nem alvad meg? Ha létezik egy trombin, mely a fibrinogént fibrinné alakítja át, léteznie kell egy protrombin-

nak is, amiből a trombin lesz, s ezt megelőzően még egy faktornak, amiből a protrombin származik. Ez a tromboplasztin. Ez viszont ismét egy enzim, vagyis egy funkciót betöltő aktivált fehérje... De mi aktiválja ezt a fehérjét?

Amiben Módy még ennél is tovább lép, az annak a bizonyítása, hogy nemcsak molekuláris patológia létezik, hanem molekuláris biológia is, annak ellenére, hogy ezt a fogalmat sokan megkérdőjelezzik, mivel magát a molekulát még nem lehet *élnék* tekinteni.

Nincsenek örök érvényű igazságok. Minden csak addig igaz, míg újabb adatok birtokában bebizonyosodik, hogy tévedés volt. De az is lehet, hogy megmarad igazságnak, csak nem egyedülinek. Vannak párhuzamos igazságok is, hiszen *contraria non sunt contradictoria sed complementaria*.

A bemutatott könyvek egyikének szerzője úgy nyilatkozott kitűnő munkájáról, mintha az csak holmi ujjgyakorlat lenne, ezután megirandó, csak orvosokhoz szóló könyvének mintegy prelúdiума.

Szeretnék itt válaszolni erre a kitételre, és ismételten hangsúlyozni: az igazi tudománynépszerűsítő munkák nem melléktermékek, nem elvetélt szakkönyvek. Azok *eleve* azért íródnak, hogy népszerűsítsenek. Nem csekély feladatra vállalkozik, aki ismereteket terjeszt. Nem könnyű bevezetni az olvasót egy számára addig ismeretlen területre. Feltételezhető, hogy akinek szándékában áll egy-egy ilyen tárgyú könyvet elolvasni, érdeklődő és tudásra szomjazó (hiszen nem kényszeríti senki olvasásra), befogadóképessége pedig alkalmassá teszi a tárgy megközelítésére. Nem szabad lebecsülni az olvasót. Amikor felfogja a neki címzett információt, amikor dekódol, maga is alkot — legalábbis ha ugyanazon a szinten fog fel, amelyen az információ a szerző tudatában létrejött. A szerző feladata, hogy megtalálja az adatközlés legmegfelelőbb módját.

A bemutatott könyvek olvasásakor elvártam, hogy a művek ne csak felvessek a kérdéseket, hanem meg is oldják azokat, vagy legalábbis végigvezessenek a megoldáshoz vezető úton, s elolvasásuk után annyira világosan lássam a kérdést, hogy ne kelljen más könyvekhez, szótárakhoz vagy egyéb segédeszközökhöz folyamadnom.

Úgy hiszem tehát: ha a recenzeált munkáknak sikerült megmutatniuk, hogy mivel foglalkozom én, a biológus, és mivel a biológia; hogy min töprengek én, a farmakológus, és min a farmakológia; ha meg tudták mutatni, hogy ime, ez az út, amelyen haladunk, s ebből az útból eddig ennyit tettünk meg — akkor elérték céljukat, akkor ezek a könyvek nemcsak *Korunk Könyvek* (egyébként a négy közül csupán a Módy-kötet jelent meg ebben a sorozatban), hanem méltán mondhatók korunk könyveinek is.

Dániel Károly

Kocsis István monodramái

Megfigyelték-e önök, hogyan viselkedik a napraforgó? Halála pillanatáig szembenéz a Nappal, pedig élete közepén már megsejti, hogy megölni akarja a Nap. Pedig azt kellene akarnia, akarva akarnia, hogy egőbbé váljon, mint maga a Nap...

(KOCISIS ISTVÁN: Vincent Van Gogh)

Kocsis István, a romániai magyar irodalom középnemzedékének kiemelkedő egyénisége főleg a dráma műfajában alkotott jelentőset. A *Forrás* hajdani fiatal novellistája nemzedéktársai között Páskándi Gézával a drámai forma megújítására vállalkozott. Érdekes lenne azt megvizsgálni, hogy az *Egyenletek* korai novelláiban miként lappang a későbbi drámaíró, a novellaforma műfaji kereteiben hogyan érik a drámai feszültség. Valószínűleg csak belemagyarázással, mai nézeteink visszavetítésével tudnánk a drámai formához való közeledést észrevenni például a *Katonafeleség* vagy a *Nem sofőrnek született* című elbeszéléseiben. De azt azért mindenféleképpen észre kell vennünk, hogy az elbeszélés egyik típusa fokozott mértékben szűkül le a párbeszédre, szinte mellőzve minden leírást, írói

kommentárt (*Ankét*). A másik típus pedig erőteljesen csak az énrre figyel, az elbeszélés középpontjában a főszereplő gondolatai állnak monológszerű formában (*Újság nagyságú fénykép, Egyenletek*). Nincs kizárva az az írói fejlődés, mely részben a korai novellák monológszerű elemeinek későbbi felnagyítására épülő drámához vezetett el. Ez természetesen csak a monodrámaéhoz vivő út egyik lehetősége. Első kötetéhez, az *Egyenletek*hez Szabó Gyula írt meleg hangú bevezetőt, melyben az idősebb író a fegyelmezett szűkszávúságot, a belső monológszerű valómást tartja Kocsis jellemző vonásának. S kiemeli, hogy már akkor a drámaíró-tehetséget üdvözölték benne, s voltak, akik azt mondták, „ez az első igazi hazai dráma”. Az *Egyenletek* című kötetében látott napvilágot a *Megszámláltatott fák* című drámája, mely 1943-ba visz el minket, a németek által megszállt városba, ahol Ranke, a parancsra cselekvő fasiszta őrnagy áll a dráma középpontjában. Kocsis István más, későbbi drámájában is jelentkezik valamiféle elvontabb humanizmus, naiv jóágeszmény (így például *A korona aranyból van* címűben is). Itt nem akarja elhinni, hogy az emberben, bármilyen legyen is az, ne legyen valami jó, mert „biztosak lehetünk abban, hogy minden emberben van valami érték”. Kocsis drámájában a fasiszta kor lényegében másodlagos, őt az ember magatartása érdekli, az, hogy miként cselekszik egy végtelen pillanatban. A *Megszámláltatott fák* még „szabályos” dráma Kocsis drámaírói pályáján, itt a megszokott dialógusok rendszerében bontja ki a szituációt. Hosszabb monológot nem alkalmaz. De a „játék” motívuma itt is jelentkezik, mint későbbi műveiben. Ranke azt mondja egy drámai jelenetben Komárknak, hogy szeretett volna szebben bánni a bányászokkal, s vele is, de „ilyen most a történelem, hogy én játszhatom önnel”. A hatalom az ő kezében van, de ezzel a hatalommal nemcsak él, visszaél, hanem játszik is, mintha nem ismerné eléggé. Vagy gyermek módra kipróbálja az erejét. A másik vallatáskor, beszélgetéskor Ranke már jobban figyel önmagára, mint ellenfelére, a gondolkodás szerepe megnő, s itt van talán az a lehetőség, mely a monodráma csírája lehet. Ranke parancsokat ad, de ez nem olyan fontos. Könnyedén akar beszélni Komárkkal, a tanár könyvtárára utal, s megjegyzi, hogy ha többet nem tudna elolvasni a könyvei közül, a könyvtárra „létfajogsultságát” elveszítené. De nem válaszol erre Komárk. „Rosszul kérdezek”, állapítja meg az őrnagy. Itt és néhány hasonló jelenetben érezzük azt, hogy a főszereplő egyénisége árnyékként borul az ellenfélre, elnyomja, elfedi, s a másik szereplő nem szólal meg, néma vitapartnere lesz. Ez a későbbi monodráma egyik csírája.

A *nagy játékos* című drámájában Kocsis István Martinovics Ignác utolsó napját idézi a cellában. Mint Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténetében olvashatjuk, a történelem megidézése eszköz Kocsisnak ahhoz, hogy a hatalom és a haladás, a haladásellenes hatalommal való szövetség kérdéseit felfesse. A drámában Martinovics és a császár párviadala, izgalmas párbeszéde kapcsán jegy- zik meg az irodalomtörténészek, hogy Kocsis elfeledkezik a császárról, sokáig tartja színen, s inkább monológosorozat a dráma egy része. Például Martinovics saját sorsát, halálra készülését, a történelmi helyzet kilátástalanságát, a „történelmi játék” ironiáját fogalmazza meg látszólagos párbeszédében a császárral. („Élnie kellett volna még felséged atyjának, túl hirtelen romlott le, nem lehetett hirtelen befejezni, és minden azon bukott el, hogy felséged unta a játékot, és befejezte, anélkül hogy megsejtette volna, mi lett volna a játék végeredménye, ha atyjához hasonlóan felséged is szenvedélyes játékosává válik.”) Ebben a jelenetben is Martinovics monológját halljuk, hisz a párbeszéd szinte ürügy, lehetőség további monológoszerű gondolatok elmondására. A császár például csak ennyit válaszol Martinovicsnak: „Ön lázas, Martinovics.” A vita hőse Martinovics, a maga összetett egyéniségevel. Monológjai elnyomják a vitapartner szavait, pedig a történelmi helyzet logikája szerint ez fordítva lenne reális: a császár szavai elnyomnák Martinovics mondatait. De a drámában nem ez történik Kocsis István drámaírói logikája szerint.

A *korona aranyból van* című drámája egy szokatlan Stuart Mária-képet ad nekünk. A hagyomány, a történelem beidegzett tételei őt nem izgatják, túllép a korábbi értelmezéseken, megszokott hősmotívumokon. Kocsis elközelítésében a hatalom és az erkölcs elvont képletéhez hozzá tartozik a véghetetlen jószág, emberiség. A királynő lényegében nem tud és nem is akar élni a hatalommal, illetőleg a hatalom megszokott eszközeivel. A dráma hőseinek legtöbbször megfelelő teret biztosít Kocsis a műben, a dialógusok menete, ıve logikusan rajzolódik ki előtünk. Néhol lép csak előbbre Mária, a királynő, csak néha nyomja el a mellékszereplők esetleges véleményét, gondolatait. Mária a szépség varázsával és a jószág erejével szeretne kormányozni s befolyásolni környezetét. A Chastelard-ral folytatott párbeszédekben olykor a férfi fölösleges, csak a királynő szavait halljuk,

nemegyszer a drámaíró a trónus mögé rejti, küldi, így is jelzi fölöslegességét (és esetleges odatartozását, a királynőhöz való furcsa kötődését).

A *Magellán* című Kocsis-dráma is különleges helyre vezet: Magellán hajójának fedélzetére, 1520 tavaszán. A dialógusok sajátossága az, hogy számos szereplőnek van hosszabb szövege, monológyszerű gondolatsora. Például az egyik vitában Quesada és Magellán terjedelmesebb párbeszéde kapcsolódik egymásba, a másikban a pap és Magellán mondatai; a harmadikban Pigafettával vitatkozik. Magellán nem válik rejtett monodrámá hősévé.

A monodrámához vezető úton számunkra az egyik legizgalmasabb lehetőség a *Tárlat az utcán* és a *Vincent Van Gogh* összehasonlítása. Ugyanis a *Tárlat az utcán* volt a dráma első változata, melyben két szereplő küzdelmét ábrázolta: Van Goghét és Gauguinét. A színhely Van Gogh arles-i lakása. A két hős nem fér meg egymás mellett, izzó szenvedélyük, különböző életfelfogásuk feszültségében (sőt mondhatjuk, hogy „magasfeszültségében”) szétfeszítik a lakás és a dráma falait. Életelvüket szegezik egymásnak éles tőrként. Hátrál néha a viadalban az egyik vagy a másik. De újrakezdi. Mindkettő válságban van, mindkettő marja a másikat, mindkettő megmaradni akar. Mint festő, mint művész, mint ember. De annyira távol állnak egymástól — a dráma hozza csak közel őket, mondjuk így: „testközelbe” —, hogy nem bírják ki egymást. Leegyszerűsítve elveiket: Van Gogh nem megy sehova, ott akar élni, ahol van; megküzd a maga sorsával. „Aki nem hagyja magát, nem zuhan a földre, áll az állvány előtt, mintha ezer méter mélyre gyökerezne a földre, vasgyökerekkel ezer méter mélyre, nem zuhan a földre: a tűző napot és a misztrált megszegyeníti.” Gauguin a messzi trópusokra vágyik, el akar menekülni innen, minél távolabbra az európai civilizáció elől. Majd Gauguin nem képes már viselni barátja, Van Gogh sorsát is, vonzza a távol, az érvényesülés, és elindul. Egyedül. S ott marad szintén egyedül Van Gogh, „képei védelmében”, legyőzhetetlenül. Véleményünk szerint a *Tárlat az utcán* drámaszerkezete annyiban rejtette magában a későbbi monodrámá lehetőségét, hogy a két összeférhetetlen hős monológjai illeszkednek (vagy: nehezen kapcsolódnak) egymáshoz, s így az „elválasztás”, a „különválasztás”, a két művész elkülönítése nem volt nehéz. Másrészt a drámában csak látszólag nincs egyedül Van Gogh, valójában végtelenül magányos, s a mű végen törvénytörően egyedül kell maradnia. Így a magányosság lehet a monodrámá kibontásának egyik lehetősége. A *Vincent Van Gogh* című monodrámában Kocsis megtartja az arles-i környezetet — mint a *Tárlat az utcán*ban —, de a dráma most már leszűkül a főhőre, Van Goghra. Vissza nem térő alkalom ez, most „kifejezi magát”, feltárja magát, mint egy Adyhoz hasonló lírai hős („Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak” — írta Ady). Van Gogh megidézi, megszólítja élete társait, barátait, s mindjárt a dráma elején hivatkozik az elmenekülő Gauguinre. A monodrámában a társak, az ellenfelek, a drámai partnerek csak árnyékként jelenhetnek meg. Például amikor Gauguinre utal, először a világ legokosabb emberének nevezi (s egyben tudatlannak is), de amikor a menekülő emberrel fordul szembe, hangja felerősödik, indulatos lesz, kiabál („Én szabad akarok lenni! És senkire se akarok tekintettel lenni! Paul Gauguin úgy viselkedett ebben a házban, mint egy diktátor!”). Aztán újra elcsöndesedik Van Gogh hangja, igazságtalannak nevezi önmagát, hogy a legjobb barátját sértegette az előbb. Majd komoly mérlegelés után — mint egy képzeletbeli bíróságon — „felmenti” Gauguin. S itt a korábbi kijelentés épp ellentétébe csap át; az előbb zsarnoknak nevezett Gauguin — barát lett, és megbocsájt neki, míg bevallja, hogy önmaga a hibás, hiszen ő volt zsarnoka barátjának, nem pedig fordítva. Ez a rövid fejtegetés is érezteti a monodrámá stílusának egyik sajátosságát: a főhősnek hamar váltania kell, egyszer szenvedélyes, máskor rezignált, egyszer hangos, máskor csendes; és a nézetek egymásnak ütköztetése mellett gyakori a vélemények megváltoztatása. Így feszülhet a monológban belső ellentét, vibrálhatnak különböző színek, érvek, gondolatok. (Természetesen Kocsis István megtartja a *Tárlat az utcán* című drámájában lévő alapvető motívumokat, például amikor kínálgatja a képeit a ház előtt stb.) A monodrámá alapvetően az önvallomás lehetőségeit kínálja, az élveboncolást, a maga életének ilyen vagy olyan szempontú megmértetését. Erre valóban alkalmas Van Gogh megszenvedett élete és művészi igazságkeresése. Kocsis István többször foglalkozott Van Gogh sorsával. A *Tárlat az utcán* mellé már a monodrámá megalkotása előtt odarajzolta a maga másik Van Gogh-képét, *Van Gogh önarcképei* címmel. Ez első személyben, vallomás-szerűen tárja elének a festő benső világát, mintegy előtanulmányként a drámához. A mondatszerkesztésre érdemes figyelni; itt a hosszabb terjedelmű mondatok uralkodnak, az önmagát kereső és leíró ember állapotrajzait adja. A dráma természetesen ennél jóval több; a benső zaklatottságot érzékeltetve hirtelen fel-

kiáltások és elhallgatások, dült idegállapotban fogalmazott kérdések és tünődő önvallomások kijelentő mondatok halmozódnak egymás mellé. Mindkét drámaformában megközelítőleg azonos befejezést alkalmaz a szerző; Van Gogh a maga esendőségében és látszólagos nyugalmában újra képeit rendezgeti, a képek és általában a művészet hatalmában bizik. („Miként a világ, ő maga is, Vincent Van Gogh, a maga gyarlóságában, esendőségében a képei védelmében áll... Legyőzhetetlen, megsérthetetlen, megáldhatatlan a képei védelmében...”)

Görömbei András egy alkalommal, a Kocsis Istvánnal készített interjújában azt kérdezi meg, hogy „a drámaíró szempontjából miben különbözik a monodráma a többszemélyes drámatól?”. Kocsis István válaszában azt fejtegeti, hogy a dráma lényegét tekintve semmi különbség nincs a kettő között. „A drámai helyzetet éppen úgy, mint a drámai hőst, öntörvényűnek érzem, öntörvényűségét tiszteletben tartom, és ha a megírandó drámai helyzet kényszeríti rá, akkor írok monodramát, és csakis akkor.” Majd úgy folytatja, hogy a drámai helyzettel megküzdő hős kényszeríti a drámai formaválasztásra. Bevallja azt, hogy a *Bolyai János estéje* című monodramáját eredetileg tizennégy személyesnek írta, s végül Bolyai János kirúgta mindegyik vendégét, színpadi partnerét. 1857-ben Bolyai János dolgozószobájában a földön heverő kéziratokat rendezgeti a főszereplő, tünődve rakosgatja, minősíti, bizonyos véleménnyel teszi vissza. Természetesen az ő képzeletbeli küzdőterén is ott vannak életének, tudományos munkásságának barátai és ellenfelei; Gausszal küszködik, tételeivel vitázik, apjához fordul, majd újra Gausshoz, viv a láthatatlan ellenféllel, küzd a karddal, „koszorúzási ünnepséget” tart egyedül, s újra meg újra önmagával küzd meg. „Ennyi az egész: az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja” — vallja Bolyai. Ezt később megismétli, nem tud szabadulni e gondolatától, s önmaga életének hiábavalóságát és az előbbi kulcsmondat ellenkező értelmezését fogalmazza meg. S végül mindenkivel és mindennel leszámolva, megaláztatott és legyőzötten mondja ki az „elvégeztetett”-et.

A történelem Kocsis István számára éppolyan közeli, mint napjaink bármilyen problémája. „Történelmi tárgyú dráma van, de történelmi témájú nincs. Minden jó dráma mai témájú elkerülhetetlenül” — állapítja meg a szerző. Így csak felületi, tematikai tekintetben történelmi dráma a *Magellán*, a *Korona aranyból van*, a *Bethlen Kata* vagy más műve. A Bethlen Kata-téma foglalkoztatta Németh Lászlót is. A *Sziget Erdélyben* című tanulmányában Árva Bethlen Katáról ír, és sorsában a maga antigonéi jellemét, sokat szenvedett regényhősnőt véli felfedezni. „Ez a Bethlen Kata az én asszonyaimból való, s ha nem, köztük költethető. Már hallom is torkából a Kurátor Zsófia hangját, amint magukra s házasságukra az átkot mondja” — jegyzi meg Németh László. Kocsis Istvánt is vonzotta ez az antigonéi jellem, kinek sorsában a különböző egyházak ellentétes indulatai, az egyéni és a családi érdekek szörnyű bonyodalmi, az érzelmek kavargása, az erdélyi történelmi helyzet fonódott össze kibogozhatatlanul. A monodráma alapja maga Bethlen Kata önéletírása és levelezése. Az író a fiatal, életvidám, szerelmes lány kötekedő kedvességét érzékelteti a dráma elején, s már itt jelzi a vallási problémát is. Elykor képzeletbeli férfitársaságot szólít meg („látja-látja kegyelmed, páter uram...”), máskor pedig felizzítja saját szavait, hogy szenvedélyét így éreztesse („Elárulója lettél a mi szép megegyezésünknek!”). Istenhez fordul Árva Bethlen Kata, vitatkozik vele, foházkodik, erőt gyűjt. Semmit sem takar el az Úr előtt, feltárja életét, sorsát, küszködését, és a bocsánatban bizakodik, a maga mentességét pedig így fogalmazza meg: „Nézd el nekem, ha nem vagyok olyan, amilyennek Teszerinted lennem kellene... önmagamról kilépni és magam erejéből nem tudhatok... S ha segíteni is akarnál engemet ebben: emberek lelkét ki bármikor visszaveheted, kicserélni kicserélheted-e még életükben...” (Csak valószínűs utalunk arra, hogy a monodráma kitűnő színpadra állítási lehetőségeket és színészi feladatokat jelent a színházaknak. Ezt maga a szerző is alátámasztotta, jelezve egyik interjújában, hogy milyen jó kapcsolata volt a szatmári színházzal, a kecskeméti Katona József Színházzal és a budapesti Radnóti Színpaddal, e színházak színészeivel.)

Az író sokszor magának és témájának, mondanivalójának megfelelő műfajt keres. De ritkán találja meg. Kocsis István a novellától jutott el a drámáig, majd a monodráma műfajában találta meg „öntörvényű színházat”, „öntörvényű drámai hősei” számára a legmegfelelőbb műfaji kifejezési lehetőséget. A következőképpen szemléltethetném Kocsis drámaírói lehetőségeit: adva volt számára egy vagy több kiemelkedő hős, néhány kisebb vagy nagyobb barátal és ellenséggel. Ebből „szoborcsoportot” készíthetne a szobrász, sokszereplős drámát a drámaíró. De Kocsis csak a főhősré figyel, csak az ő benső világa vonzza, élete és megpróbáltatása, önvizsgálata és útkeresése, és ekkor már a szoborcsoportból csak a hős

marad, a drámahősök közül csak a főszereplő marad a színen. S igazi katarzist váltanak ki Bolyai, Bethlen Kata és Van Gogh gyöttrődései. Kocsis a magatartásformákon tűnődve fejti ki a maga katarzis-elméletét: az erkölcsi megsemmisülés, az eltisztaságtelenedés, a gerinctelenedés még rettenetesebb, mint a testi megsemmisülés. Így a XX. századi katarzis keményebb próbatételt jelent, bár benne rejlik a megtisztulás, a megtisztulás akarása is, hisz még nagyobb poklokat kell végigjárnia.

„Az az ember, akit aljas cselekedetre lehet könnyedén felszólítani, a legteljesebb mértékben legyőzött ember. A küzdelemnek vége, végre bizonyossá vált, hogy vesztettem. Lehet, hogy eleve esély nélkül indultam a harcba.” (Kocsis István: *Bolyai János estéje*)

Szekér Endre

A kritikus kétségei és bizonyosságai

1. Kovács János kritikus munkásságában a megújulás jeleit vehetjük számba. Figyelemmel kíséri és korszerű módszerek birtokában elemzi-értékeli mai irodalmunk számottevő alkotóinak a műveit.* Főlélegezve néha a napi kritikáirásból, elkerülhetetlen a szembenézés — magával a kritikai tevékenységgel és a kritikus hivatással. Így kerülhetett sor például 1970-ben a *Kényszerű napló* megírására. Bevezető soraival fölkelte Kovács János az olvasó érdeklődését: mik is azok a „remélhetően közérdekű ügyek”, amelyek „bizalmas vallomás”-ra kényszerítik — nyilvánosság előtt — a kritikust? A közérdekű gond(ato)k nyilván a kritika funkcióira, lehetőségeire vonatkoznak; s a kétségek-bizonyosságok közepette alkotó kritikusnak nem csupán személyes ügyei ezek.

Természetes dolog tehát, hogy megsza- porodott kételyeit közreadja a kritikus, úgy mond, „napszámokodás közben”, az viszont feltűnő, hogy sok esetben nem sikerül fölülemelkednie a kritikát ért vádaskodásokon. Ugyanabba a hibába esik, mint akik a kritikáról ítélnének elmarasztalóan. A már említett napló megírását egy Balogh Edgár-megnyilatkozás adta (hol?, mikor? — ezt nem jelzi Kovács), miszerint már nemegyszer a hazai magyar irodalomkritika „elvtelenné-erkölctelenné” fajult (vö. 351.). Kovács János — jogosan?, jogtalanul? — fölszisszen a kritikát ért vádaskodásra. Fölteszi ugyanakkor azt a végső kérdést, hogy: „Létezik-e egyáltalán — legalábbis a mi koordinatáink között, vagyis a romániai magyar irodalomban — a kritika?” (351.) Kiderül, hogy kérdése nem szónoki, hiszen válasza sem marad el. Íme: „Hajlok arra, hogy csupán kri-

tikusokat lássak, különböző álláspontokat képviselő bírálókat, akiknek nincs egyéb közös nevezőjük, mint az, hogy irodalommal foglalkoznak.” (351.)

Ennek ellenére a kritikát ért bármilyen támadás esetében Kovács János a kritika nevében lép a nyilvánosság elé, esetleg több kritikus nevében („egyikünk-másikunk”, „mindannyiunk”, „valamennyien”, „mi”, „kritikánk”). Például: „Kétségtelen, hogy baj van a kritika igazmondásával; hol hallgatunk, amikor szólnunk kellene, hol mellébeszélünk, ha kényes a tárgy.” (353. — kiemelések tőlem — B. J.)

Következtetésünk: csak egy jól körülhatárolt eszmerendszer biztosíthatná, hogy — szubjektív szándéka ellenére — Kovács János ne essen ugyanabba a hibába, mint amibe vitafele. A természetlen szópárba j oka ez esetben: az eltérő koncepciók alapos szembesítésének és egyfajta szintézis felmutatásának az elmaradása.

Olvashatunk továbbá a kritikus naplójában eszmefuttatásokat a kritika manipulációjáról, az eszményi kritikusról, a különböző felfogások létjogosultságáról és egy fontos vallomást, a kritikus credóját: „Monista vagyok tehát az esztétikum, sőt a stílus szűkebb területén is. Eszményem az intellektuális emelkedettségű, társadalmi-történelmi és lélektani összefüggéseket egyaránt felfedő korszerű irodalom. Általában a társadalmi érdeklődésű művészet híve vagyok az öncélú privatizálás minden változatával szemben. [...] az újító törekvéseket kedvelem a konzervativizmus ellenében, a közérthetőséget előnyben részesítem az ezoterizmussal szemben, az értelemben vetett hitet méltányolom a zűrzavar magasztalása helyett.” (360.)

2. „De hát ki is szólhat a kritika nevében?” — teszi föl a kérdést a *Kény-*

* Kovács János: *Kétség és bizonyosság*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1981.

szerű napló írója. S a válasz? Ugyancsak tőle idézünk — egy három évvel későbbi írásból: „Irodalombírálatunk szintje mögötte marad a korszerű kíváncsúknak, kezdve azzal, hogy kívül áll a világ eszmeáramlatainak felfrissítő összecsapásain, végezve azzal, hogy nem éli át elég mélyen a hazai szellemi légkör öntisztító vívódásait.“ (362.) Íme, az előbb Balogh Edgár általánosító ítélete ellen szállt sikra, most pedig — újból — ő maga nyilatkozik általános érvényre a kritikáról!

3. Már írásunk elején említettük: Kovács János kételyei, kérdőjelei a kritikát illetően megszorodtak. Az alkotó kétkedés a gondolkodás továbbelmozdítása, tehát nélkülözhetetlen eleme a reflexiónak. A kötetet méltató Gálfalvi Zsolt erre utalt: „a felelős kritikai gondolkodás tudja és vallja: az irodalombírálatban a bizonyosságot nem lehet elválasztani a gondolatébresztő kétségtől.“ (A Hét, 1981. 44.)

A helyes és szabatos kérdések megfogalmazásának a probléma tényleges megoldásához kell vezetnie. Kovács Jánosnak a kritikára vonatkozó kérdésében azonban hibát észlelek. A „mire jó a kritika?“ kérdés több írásában is előfordul (vö. 339., 372.). Azon kell elgondolkoznom, hogy a kérdés a kritika léteire vonatkozik-e (vagyis: mi a kritika?), avagy a kritika szerepét kívánja meghatározni (vagyis: mi a kritika funkciója?), esetleg hasznossági-pragmatikus szempontokat akar tisztázni a szerző. Ha a kérdés teret enged a homálynak, a többértelműségnek, akkor a válaszkérésben is szükségszerűen akadályok állják útunkat.

A kritikának mint az irodalom önismeretének saját létezése törvényeit kell betöltenie minden korban és helyzetben. Értékképződmény tehát, ami formát tételez fel. Enélkül léte forog kockán. Kovács János ismételt figyelmeztetése („A kritika elsősorban tartalmánál fogva alkotás“ — 341.; vagy: „a kritika főként tartalmában, termékeny eszméivel alkotó“ — 343. — kiemeléssel tőlem — B. J.) tehát egy rosszul értelmezett tartalom—forma tétel továbbéléséről árulkodik.

Azzal is zavart idéz elő az olvasó tudatában Kovács János, hogy nem határoz meg egyértelműen olyan fogalmakat, mint például az impresszionista kritika. Ilyen körülmények közt kiállása mellett, vagy hadakozása ellene eredménytelenül végződik; a vita előfeltételeit nem teremti meg. Lényegében monologizál.

4. A kritikus kételyei föloldódnak egy másik írás tanúsága szerint (Olvasó és kritikus). Egyértelműen nyilatkozik a kritikus szerepéről is: „az irodalmi mű

szerezője és olvasója feltételezi egymást, míg a kritikus a nélkülözhetetlen harmadik, aki segíteni igyekszik egymásra találásukat“ (377.), és: „Az olvasó és a kritikus nem szembenálló felek, hanem közös nézőpontot kereső és találó értékelői és becslői az embert erejének és sorsának tudatára ébresztő irodalmunknak.“ (381.)

A kötet eddig idézett fejezete (Kritikus kritika), amint Szász János nevezte, műhelynapló: „...a kritika fegyvereinek kritikai számbavétele, szenvedélyes önvizsgálat a kétely és bizonyosság közt hanyódoó kritikai lelkiismeret jegyében.“ (Igaz Szó, 1982. 3:257.)

Ugyanebben a fejezetben — műhelynapló jellegű és publicisztikus hangvételű írások között — találok ismertetőket az irodalomtudomány kritikával kapcsolatos különböző álláspontjaira vonatkozóan. Wellek és Warren, Doubrovsky nézeteiből idéz, magáévá teszi George Steiner egy-egy tételét a kritikus felelősségéről. Ő maga az irodalmi műalkotás objektív leírását-értékelését saját szubjektumán átszűrve szeretné elvégezni, a „szubjektív átérzést“ egyeztetni az „objektív méréssel“ (370.). „Hiszem, hogy a kritikus lehet egész ember is, tudományos apparátussal vagy anélkül, de mindenképpen az emberség talajából táplálkozó egyéniséggel. És lelküzdhetjük vidékiek betegségünket, egymás árnyékára figyelő szűklátókörűségünket.“ (371.)

5. Ahány kritikus, annyi olvasat — állítja Kovács János. (370.) Elfogadva tételét, azt mondhatjuk, hogy kötete első három fejezetében a hazai magyar irodalom — elsősorban prózánk — egyik lehetséges olvasatával ismerkedhetünk meg. Pillanatnyilag nem célunk a Kovács János olvasatát ismertetni-értékelni, csupán jelezzük, hogy egy eljövendő kritikátörténetnek föltétlenül szembe kell néznie irodalmunknak ezzel az egyszerű olvasatával is, mert kritikusként van mondanivalója Kovácsnak Szemlér Ferenc, Méliusz József vagy Szász János (élet)művéről, továbbá szerzőnk következetes számon tartója, értelmezője mai prózánkban — Huszár Sándortól Bogdán Lászlóig.

S ha majd megteremtődik egy kritikátörténeti szintézis minden tudományos feltétele, akkor talán sor kerülhet arra is, hogy behatóan megvizsgálják: hol állott meg Kovács János a művek jelentésének feltárásában. Ahogy Roland Barthes írja: „Valójában az a pont, ahol a kritikus megáll a jelentés feltárásában, sohasem ártatlan. Fényt vet a kritikus állásfoglalására, szükségszerűen a kritikák kritikájához vezet.“ (Válogatott írások. Bp., 1976. 150.)

6. S hogy nemcsak kétségei vannak Kovács Jánosnak a kritikát illetően, azt lényegében e kötet létrejötte bizonyítja mindenekelőtt — a tizenöt év terméséből válogatott bírálatok és cikkek gyűjteménye. A kritika lehetőségeibe és értelmébe vetett hitét bizonyítja a szerző a *Kétség és bizonyossággal*. Hadd idézzük a kiváló esszéistát, George Steinert; a kritika lehetőségeiről és felelősségéről írja a következőket: „Mivel a hagyományos értékek összessége darabokra hullt, mivel magukat a szavakat is kicsavarták és devalválták, [...] az olvasás művészetét, az igazi irodalmi műveltséget újra kell alkotni. Az irodalmi kritika feladata hozzásegíteni bennünket, hogy teljes emberként olvassunk a szabotosság, a félelem és öröm példáiból. Ez a feladat az alkotás aktusával összehasonlítva másodlagos. De sohasem volt

ennyire fontos. Nélküle magát az alkotást is elnyelheti a csönd.“ (*Egyre távolabb a szótól*. Bp., 1970.)

7. Rendkívül hasznos tudományos munkát végez Kovács János a romániai magyar irodalom kezdeteinek feltárásában-megismertetésében — hogy irodalmunk kezdeteinek értékeit ne nyelje el ama fenyegető csönd. A kritikus tevékenységét így egészíti ki a filológus és irodalomtörténész nélkülözhetetlen munkája. Ebben az esetben azt kell hangsúlyoznunk, hogy Kovács János egy esedékes irodalomtörténeti szintézis alapvető előmunkálataihoz járult hozzá a húszas évekbeli irodalmi lapok és folyóiratok (*Magyar Szó, Tavasz, Genius, Új Genius*) bemutatásával és értékelésével, illetve ezek antológiáinak kiadásával, valamint a Dienes László-kötet felkarolásával.

Borcsa János

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

VORZSÁK ALMOS: ROMÁNIA RÉSZVÉTELE A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI ÉLETBEN

A könyv érdeklődésre tarthat számot, tételezi előszavában a szerző: „senki számára nem lehet közömbös, hogy a külkereskedelem hozzájárul-e a nemzeti jövedelem növeléséhez vagy éppen ellenkezőleg, a létrehozott nemzeti jövedelem egy részét külföldre szivároztatja.“ De a téma más szempontból is közérdekű: „Külgazdasági tevékenységünk minőségi fejlesztése elsősorban nem a külkereskedelmi, hanem a műszaki-tudományos kutatásban, a tervezésben és a termelésben alkalmazottak tevékenységének minőségétől függ. Eppen ezért az új minőség megteremtéséhez, munkahelyre való tekintet nélkül, közvetlen vagy közvetett formában, szinte mindenki hozzájárulhat.“

Az utóbbi évtized mélyreható változást hozott a társadalmi-gazdasági életben világszerte, s ez hangsúlyozottan jelentkezik a kereskedelemben, ahol gyorsabban fejlődik a termelési kooperáció, mint a csere — és az utóbbi összetétele is sokat változott. Erről ad számot tömören e kétszáz oldalas kis könyv.

Hogyan tevődik fel elvileg a függetlenség és a kölcsönös függőség kérdése? Melyek a fontosabb mutatók, amelyek valamely országnak a nemzetközi gazdasági életben elfoglalt helyét jellemzik? Milyen szinten áll hazánk? Ezek a kérdések merülnek fel a könyv elején, s a továbbiakban a szerző a gazdasági fejlődés belső és külső tényezői közötti dialektikus kapcsolat szemszögéből elemzi az elmúlt harminc év eredményeit, hangsúlyozva, hogy külkereskedelmünk 13,2%-os évi átlagos növekedési üteme világviszonylatban is a legmagasabbak közé tartozik. Az 1966—1970-es tervidőszakkal kezdődően külkereskedelmünk jelentős gazdasági-növekedési tényezővé alakult át, s jelenleg nemzeti jövedelmünk több mint 30%-át ennek révén érjük el. Vorzsák azonban nem átlát: az egy lakosra számított exporttermék 1,5—2-szer kevesebb a közepesen fejlett, 3—4-szer a fejlett országokbelinél.

Gondjainkról is megtudunk tehát ezt-azt. A fejlett országok neokolonialista külgazdasági politikája érzékenyen érinti külkereskedelmünket. Kénytelenek vagyunk nagy mennyiségű energiahordozót és nyersanyagot (kőolaj, koks, gyapot,

vasérc, réz stb.) importálni, és arra irányuló erőfeszítésünk, hogy korlátozzuk az importot, az árak gyors ütemű növekedése miatt nem jár mindig valutamegtakarítással. Nem mondhatunk le a korszerű gépek, technológiák, licenckék stb. importjáról s a vegyes társaságok létrehozásához szükséges pénzügyi erőforrások igényléséről sem — ezek ugyanis a román termékek műszaki színvonalának és nemzetközi versenyképességének fokozását biztosíthatják.

A könyv harmadik és negyedik fejezete bőséges dokumentációt nyújt sokoldalú gazdasági és műszaki-tudományos kooperációs kapcsolatainkról. Adatok alapján állítja fel a külkereskedelmi partnerek fontosságú listáját, külön csoportosítva a szocialista, a fejlődő és a fejlett kapitalista országokat. Románia legfontosabb külkereskedelmi partnere a Szovjetunió, mely több mint 17%-os részarányban vesz részt külgazdasági kapcsolatainkban, majd az NDK, Kína, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Bulgária, Jugoszlávia, Kuba következnek a szocialista államok közül. A fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolataink az 1961—1980 közötti időszakban 20%-os évi átlagos növekedési ütemet értek el, a fejlett tőkés országok részaránya pedig ezalatt 22,30%-ról csaknem 30%-ra növekedett.

A szerző tömör és reális helyzetfelmérése, magyarázata egészíti ki a számok alkotta képet, s ebben nemcsak a megvalósítások, de a nehézségek felvázolása is helyet kap. Melyek a tennivalók külkereskedelmünk továbbfejlesztése terén? Eről világosítják fel az olvasót a könyv utolsó fejezetei.

Dicséretére legyen mondva, a szerző nem lépi túl tűrőképességünk határát, ami a számhalmazokat illeti, s akit ezek még így is fárasztanak, nyugodtan eltekinthet a táblázatok böngészésétől: a szövegben megtalálható a lényeg. A könyv nem szakembereknek íródott, a szerző azonban bizonyos szakmai szint alá nem óhajtott leereszkedni, úgyhogy nem „lektúrt” állított elő. De olvasása megéri a fáradságot: sok jelenség megértésének hasznával jár. (Politikai Könyvkiadó. Buk., 1982.)

V. M.

Törös Gábor: Bach